

# **Sociolingvistické aspekty jazykovej komunikácie Slovákov v multilingválnom prostredí vo Vojvodine**

Marina Hrib

Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied

<marina.hrib89@gmail.com>

## **Abstract:**

### **Sociolinguistic aspects in language communication of Slovaks in the multilingual environment in Vojvodina**

The author deals with sociolinguistic aspects in language communication of the Slovak national minority, which is developing within non-national population in Vojvodina. While exploring language communication of Slovaks in Vojvodina, there is also significant attention paid to the issue of language competence in the form of self-evaluation on the level of knowledge of respondents minority and majority language and language performances, i.e. use of the specific language in situational context. Contribution of this paper is to make an organized overview of communication of the Slovak national minority in this multilingual and multicultural region. This is based on the knowledge of their mother tongue from a generational perspective as well as the use of language in different situations. On the other hand, author deals also with the Slovakian and Serbian language relations in order to point out positive and negative factors that affect the overall communication of this landlocked community. The author tries to assess the functioning of the Slovak language in the communication of Vojvodina Slovaks by analyzing the results of her own research made in the form of a questionnaire. The research sample consists of socially and generationally differentiated respondents of Slovak nationality.

## **Kľúčové slová / key words:**

jazyková komunikácia, používanie jazyka, slovenská národnostná menšina, Vojvodina, znalosť jazyka

knowledge of the language, language communication, Slovak national minority, use of language, Vojvodina

## **1. Úvod**

Príslušníci slovenského etnika, podnietení predovšetkým sociálnymi, ekonomickými i religijnými príčinami, osídľovali územie dnešného Srbska v priebehu 18. a 19. storočia. Od príchodu prvých osídlencov do tohto prostredia uplynulo už takmer 270 rokov. V súčasnosti títo Slováci, žijúci na relatívne kompaktnom území na severe Srbska, tvoria jednu z najpočetnejších a národnostne najuvedomejších slovenských enkláv vo svete. Podľa údajov zverejnených na stránke srbského štatistického úradu z roku 2011 žije tu 52 750 príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny. Aj keď v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami zaznamenávajú pokles počtu obyvateľov, snažia sa udržať slovenskú identitu a nepodľahnúť tlaku asimilácie.

Dôležitým aspektom vývoja slovenskej národnostnej menšiny vo Vojvodine je jazyk, ktorý sa považuje za jeden zo základných zdrojov na zachovanie národnej identity i povedomia v inoetnickom prostredí. Slovenský jazyk na tomto území žije aktívnym životom už takmer tri storočia. Do r. 1918 sa vyvíjal v rámci toho istého štátneho útvaru a v dotyku so starými kontaktovanými jazykmi, predovšetkým maďarčinou i nemčinou, ale aj novými, akými sú srbský jazyk a jazyky početných národnostných menšín osídľujúcich vojvodinské územie. V súčasnosti funguje

v podmienkach odlúčenosti od materského jazykového jadra a jeho možnosti uplatnenia v každodennom živote príslušníkov slovenskej minority v Srbsku sú garantované zákonom o používaní jazyka. Celkovo možno konštatovať, že ide o členitý jazyk fungujúci v dvoch varietach a používajúci sa v rôznych komunikačných sférach.

## **2. Jazyková komunikácia vojvodinských Slovákov**

Cieľom nášho príspevku je poukázať na niektoré sociolingvistické aspekty jazykovej komunikácie Slovákov v tomto multilingválnom, ale aj multikultúrnom prostredí. Analyzujúc výsledky vlastného výskumu, ktorého sa zúčastnilo 85 sociálne i generácie diferencovaných respondentov slovenskej národnosti, žijúcich v rôznych obciach vo Vojvodine, sa snažíme zhodnotiť používanie i fungovanie slovenského jazyka v komunikácii príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny v danom štáte.

Vzhľadom na rozsah príspevku, neašpirujeme na interpretáciu všetkých dotazníkovou metódou sledovaných otázok. Svoju pozornosť sústreďujeme najmä na vysvetľovanie tých javov i zistení, ktoré sa nám zdajú byť dôležité alebo zaujímavé. Dostatok priestoru venujeme otázke znalosti materinského jazyka, keďže ide o veľmi dôležitý faktor výrazne ovplyvňujúci celkovú komunikáciu Slovákov na tomto území. Vychádzajúc zo zistenia, že materinský jazyk, na báze ktorého väčšinou prebieha prvotná socializácia a internacionalizácia hodnôt i noriem danej kultúry, býva považovaný za spoluurčujúci alebo určujúci znak etnickej príslušnosti (Homišínová, 2007), najprv sa zaoberáme etnickou identifikáciou našich respondentov. Spracovaním výsledkov tejto otázky sa dozvedáme, že z celkového počtu respondentov sa až 98 % stotožňuje so slovenskou národnosťou, pričom sa hlásia za občanov štátu, v ktorom žijú (72 %) alebo sa jednoducho deklarujú ako Slováci (26 %), zatiaľ čo 2 % sa pokladajú za príslušníkov väčšinového národa so slovenským pôvodom. Upozorňujeme na to, že predovšetkým príslušníci mladej a strednej generácie sa cítia občanmi novej vlasti, kým staršia generácia sa považuje jednoducho za Slovákov. Nemožno však pochybovať, že ide o enklávu, ktorá sa vyznačuje vysokou mierou slovenskej identity.

Skúmajúc jazykovú komunikáciu vojvodinských Slovákov, zvýšenú pozornosť venujeme otázkam jazykovej kompetencie (jazykovej schopnosti) v podobe sebahodnotenia samotných respondentov o miere znalosti minoritného i majoritného jazyka a otázkam jazykovej performancie (jazykového správania), t.j. používania konkrétneho jazyka v situačnom kontexte (Homišínová, 2011). Snažíme sa podať vo výstižnom prehľade obraz jazykovej komunikácie príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny v tomto regióne, posudzujúc ich znalosť materinského jazyka z generačného hľadiska i používanie jazyka v rozličných situáciách. V príspevku sa však zaoberáme aj problematikou slovensko-srbských jazykových vzťahov s cieľom poukázania na pozitívne i negatívne faktory, ovplyvňujúce komunikáciu tohto enklávneho spoločenstva.

### **2.1 Ovládanie materinského jazyka vojvodinských Slovákmí**

Podstatou ukazovateľa jazykovej znalosti je vyjadrenie sa samotných respondentov v súvislosti s mierou ovládania skúmaných jazykov. Zisťujeme, že príslušníci slovenskej národnostnej menšiny hodnotia svoju komunikačnú znalosť majoritného srbského jazyka ako veľmi dobrú. Predpokladáme, že je to spôsobené najmä tým, že srbčina bola od príchodu Slovákov do Vojvodiny kontaktným, zo začiatku symetrickým, neskôr dominantným jazykom (Dudok, 2013), ktorého znalosť bola potrebná, ba i nevyhnutná. Pri dlhodobom kontakte s týmto jazykom, postupne

získali schopnosť dorozumievať sa nielen v materinskom, ale aj v srbskom jazyku, pričom sa úroveň jeho ovládania konštantne zvyšovala. Minimálne problémy v komunikácii v štátnom jazyku sa ojedinele vyskytujú najmä medzi príslušníkmi najstaršej generácie vojvodinských Slovákov, ktorí takmer celý svoj životný vek strávili vo väčšinovom slovenskom, predovšetkým vidieckom prostredí, a teda zriedkavo mali príležitosť aktívne používať tento jazyk.

Výsledky výskumu nám však naznačujú, že keď ide o ovládanie spisovnej, alebo aspoň štandardnej variety slovenského jazyka, situácia sa značne mení. Viac než 70 % respondentov sa totiž priznáva k tomu, že tieto podoby slovenského jazyka ovláda na priemernej až podpriemernej úrovni. Myslíme si, že je to do istej miery spôsobené výrazným používaním slovenského dolnozemskeho nárečia ako dominantnej komunikačnej variety uplatňujúcej sa v bežnej jazykovej komunikácii vojvodinských Slovákov. Dôkazom tohto tvrdenia je istopercentná znalosť stredoslovenskeho, prípadne západoslovenskeho nárečia (Pivnica, časť Selenče), ktorú zaznamenávame medzi našimi respondentmi, reprezentujúcimi vojvodinský jazykový areál. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že nie sú zistené odlišnosti podľa jednotlivých vekových kategórií.

Je naozaj zaujímavé a pre vojvodinské prostredie priam typické, že i najmladšie generácie Slovákov na tomto dolnozemskom území dávajú prednosť dialektu pred použitím iných variet slovenského jazyka. Na druhej strane sa však v dôsledku toho zužuje funkcia spisovného slovenského jazyka na používanie predovšetkým v školských, vydavateľských, kultúrnych i vedeckých inštitúciách, cirkvi a masmédiách. Na základe toho možno usúdiť, že sa spisovná slovenčina používa iba tam, kde je to naozaj nevyhnutné. Pozitívne nás však prekvapuje uvedomovanie si dôležitosti spisovnej slovenčiny ako hierarchicky najvyššieho útvaru národného jazyka týmito Slovákami. Až 83 % našich respondentov zastáva názor, podľa ktorého je lepšia znalosť spisovnej slovenčiny predpokladom ďalšieho pretrvávania slovenskej menšiny na vojvodinskom území.

Jazykovo-komunikačnú znalosť vojvodinských Slovákov je ale potrebné preskúmať aj z hľadiska jej pôsobenia v generačnom kontexte. Výsledky výskumu potvrdzujú, že s klesajúcim vekom sa mierne znižuje celková znalosť slovenského jazyka. O tom, že existujú problémy s osvojovaním si slovenského jazyka mladšími generáciami a že je jazyk slovenskej národnostnej menšiny vystavený asimilačným tlakom nemožno pochybovať ani podľa odpovedí našich respondentov. V súlade s názorom Dudka (1995) poznamenávame, že srbčina ovplyvňuje kultúru jazyka vojvodinských Slovákov vo všetkých jazykových rovinách, najviac však v lexikálnej a syntaktickej. Čoraz väčší vplyv srbského jazyka sa prejavuje predovšetkým oslabeným jazykovým citom u detí a mládeže, u ktorých je už pozoruhodne zasiahnutá aj zvuková rovina. Uvedomujúc si existenciu problémov v komunikačnom procese najmä u najmladšej generácie, ktorá si napríklad nie vždy plne uvedomuje rozdiely medzi spisovným a nárečovým, resp. srbským a slovenským vyjadrovaním, usudzujeme, že je nevyhnutné brzdenie jazykovej interferencie zo strany dominantného jazyka. Myjavcová (2013) taktiež upozorňuje na to, že čím viac bude prítomnosť srbských jazykových jednotiek vo vojvodinskej slovenčine narastať, o to viac bude ubúdať zo slovenskej jazykovej identity príslušníkov tejto menšiny. Myslíme si, že azda nie je potrebné pripomínať, akým spôsobom by to mohlo ovplyvniť jazykovú komunikáciu tejto enklávy.

## 2.2 Používanie materinského jazyka v komunikácii vojvodinských Slovákov

Skúmajúc vybrané aspekty jazykovej komunikácie, zisťujeme, že je pre vojvodinských Slovákov charakteristické prispôsobovanie sa komunikačným partnerom. Takmer 90 % našich respondentov tvrdí, že sa im osoby, ktoré ovládajú spisovnú slovenčinu na vyššej úrovni ako oni sami, v komunikačnom procese prispôsobujú, a teda rozprávajú sa s nimi predovšetkým nárečím. Keď sú naši respondenti v pozícii komunikanta, ktorý lepšie ovláda spisovnú slovenčinu, taktiež sa prispôsobujú (95 %). Na základe týchto zistení sa nám nepotvrďuje vedomie vysokej spoločenskej prestíže spisovného jazyka v tomto prostredí. Práve naopak, usudzujeme, že sú vojvodinskí Slováci najviac pyšní na svoje dolnozemske nárečia, ktoré si tak dlho uchovávajú na území multilingválnej Vojvodiny.

Dovoľujeme si teda konštatovať, že miera znalosti jednotlivých variet slovenského jazyka nepodmieňuje voľbu a používanie tohto jazyka v jednotlivých komunikačných situáciách medzi príslušníkmi slovenskej enklávy, t.j. jednoznačne nezohráva primárnu úlohu v ich komunikačnom správaní v súkromnom či verejnom prostredí. Preferovanie komunikácie vojvodinských Slovákov v inom než slovenskom jazyku evidentne ovplyvňujú iné faktory.

Na tomto mieste sa však chceme pozastaviť a upozorniť na to, že sa predchádzajúce tvrdenia vzťahujú len na komunikáciu medzi príslušníkmi slovenskej národnostnej menšiny vo Vojvodine. Považujeme za nevyhnutné zdôrazniť, že je situácia diametrálne odlišná, keď ide o komunikáciu týchto Slovákov s krajanmi zo Slovenska, prípadne z iných krajín sveta. V takých komunikačných situáciách až 95 % našich respondentov pociťuje existenciu komunikačných bariér negatívne ovplyvňujúcich celkovú konverzáciu v materinskom jazyku. Veľakrát svoju nedostatočnú jazykovú kompetenciu považujú za hendikep výrazne narušujúci priebeh komunikačného procesu. Možno prispieť k poznaniu, že vojvodinskí Slováci rozumejú spisovnej slovenčine v plnej miere, nepoužívajú ju však aktívne, a práve preto nedisponujú schopnosťou ovládať ju na vysokej úrovni.

Podľa nášho názoru je rodina nenahraditeľným zázemím, ktoré má významný účinok na komunikáciu v materinskom jazyku, a preto sa v ďalšej časti nášho príspevku zaoberáme voľbou komunikačného jazyka predovšetkým v rodinnom prostredí účastníkov výskumu. Odpovede respondentov naznačujú, že príslušníci slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku preferujú komunikáciu s rodinnými príslušníkmi najmä v slovenskom jazyku. Až 96 % respondentov uvádza, že je slovenčina komunikačným jazykom v ich domácnosti, z čoho sa 72 % rozpráva so všetkými členmi rodiny po slovensky. Nesmierne potešujúcim je pre nás zistenie, že nikto z respondentov nezakrúžkoval možnosť „nerozprávame sa doma po slovensky“. Takmer všetci naši respondenti sa rozprávať po slovensky naučili v rodine, t.j. doma. Škola, slovenské kultúrno-osvetové spolky a cirkev boli skôr sekundárnymi inštitúciami, v ktorých si znalosť slovenského jazyka zlepšovali a upevňovali.

Údaje o tom, ako príslušníci minoritného spoločenstva riešia jazykové komunikačné situácie v národnostne zmiešanom prostredí, majú základný význam pre poznanie ich jazykového vývoja (Homišínová, 2011). Nás predovšetkým zaujíma, ktorý jazyk vojvodinskí Slováci uprednostňujú pri komunikácii s osobami slovenskej národnosti. Vo výskume sa snažíme získať vlastné priznanie sa i vyjadrenie účastníkov výskumu ku komunikácii buď v materinskom, alebo v štátnom jazyku. Spracovaním výsledkov sa dozvedáme, že viac ako 83 % našich respondentov sa so svojimi príbuznými a kamarátmi slovenského pôvodu stále rozpráva po slovensky, zatiaľ čo 8 % sa iba niekedy rozpráva po slovensky. Je to spôsobené tým, že pociťujú

istý jazykový komfort v produkcii a štylizácii rečového prejavu v srbčine. Prevažná väčšina respondentov tvrdí, že sa so Slovákami na verejnosti rozpráva vždy po slovensky. Iba niekoľko respondentov (2 %) sa so Slovákami na verejnosti rozpráva v inom jazyku, najčastejšie v srbčine. Tieto odpovede svedčia o tom, že sa nami skúmaná menšina predsa len nevzdáva svojej jazykovej identity ani vo väčšinovom srbskom prostredí.

### **2.3 Vplyv majoritného jazyka na jazyk vojvodinských Slovákov**

V kontexte skúmania jazykovej komunikácie Slovákov žijúcich v Srbsku je potrebné uvedomiť si, že jazykový vývin členov minoritnej skupiny sa uberal od monolingvizmu k bilingvizmu (Homišínová, 2011), s dominanciou komunikácie v slovenskom jazyku v rodinnom prostredí. Prirodzený bilingvizmus jednotlivých a kolektívnych nositeľov však nevznikol dobrovoľne, ale ako pragmatická nutnosť a rečová reakcia pri riešení nových sociokultúrnych a komunikačných podnetov (Dudok, 2002). V súčasnosti si títo Slováci paralelne osvojujú obe jazykové štruktúry a charakterizuje ich jazyková orientácia na dva geneticky príbuzné a typologicky blízke slovanské jazyky. Pozoruhodným zistením sú pre nás odpovede respondentov (91 %), ktorí neustále pociťujú výhodu toho, že ovládajú tieto dva jazyky. Mnohí respondenti uvádzajú, že je to nesmierne vzácne privilegium, ktoré dokážu využiť hlavne na pracovnom trhu.

Sociolingvistický pohľad na koexistenciu dvoch jazykov nám však prináša aj menej príjemné zistenia. Myjavcová (2011) tvrdí, že práve bilingvizmus je skutočne živnou pôdou vplyvu srbčiny na vojvodinskú slovenčinu, ktorý sa najvýraznejšie prejavuje v spontánnom dorozumívaní, pri súkromnom, priateľskom kontakte, kde prevažuje pocit spolupatričnosti, konformita a konvenčnosť, a teda aj ústretovosť voči osobám s tzv. laickým jazykovým vedomím. Časté používanie srbčiny i vtedy, keď by bolo namieste použiť materinský jazyk, zanecháva vážne následky ovplyvňujúce celkovú komunikáciu týchto Slovákov.

V súčasnosti komunikáciu slovensko-srbských bilingvistov v materinskom jazyku charakterizuje pomerne časté používanie takých štruktúr, ktoré vôbec nie sú typické pre slovenský jazyk, ako aj neschopnosť identifikácie týchto koexistentných systémov. Tým sa prirodzene oslabuje jazyková kompetencia a dochádza k preštrukturácii komunikatívnej kompetencie i k špecifickému štylistickému členeniu (Dudok, 1995). Oslabený jazykový cit dokonca zapríčiňuje jazykovú neistotu v súvislosti s výberom vhodných jazykových jednotiek v komunikácii. Silnejší jazyk je vtedy v pohotovosti, lebo jeho štruktúra je už zafixovaná v podvedomí konzumentov (Marićová, 2011). Potrebné je však uvedomiť si, že práve tento stav pripravenosti majoritného jazyka rýchlo reagovať v určitých komunikačných situáciách môže byť závažnou príčinou spôsobujúcou komunikačný útlm menšinového jazyka, ba aj postupne vyvolávajúcou dobrovoľný prechod na väčšinový jazyk.

### **3. Záver**

Výsledky výskumu možno považovať za príspevok k poznaniu komunikácie Slovákov vo vojvodinskom jazykovom areáli. Záverom možno konštatovať, že nami skúmanú enklávnú slovenčinu, a teda i prebiehajúce jazykovo-komunikačné procesy, podmienené závažnými sociolingvistickými a psycholingvistickými faktormi, charakterizujú štyri základné príznaky. Ide predovšetkým o jazykový dualizmus, archaizáciu jazyka, jazykovú hybridizáciu a marginalizáciu významu materčiny v menšinových podmienkach (Boldocký, 2008). Dovoľujeme si vyvodiť závery o tom, že predovšetkým jazykový dualizmus, špecifikovaný uprednostňovaním slovenského

dialektu v bežnom dorozumievaní a obmedzenom používaní spisovnej variety slovenského jazyka, a marginalizácia významu slovenského materinského jazyka v menšinových podmienkach patria medzi faktory závažne ovplyvňujúce jazykové správanie účastníkov komunikačného procesu. Nemožno ale pochybovať, že všetky vyššie uvedené príznaky determinujú komunikačno-pragmatickú i sociolingvistickú dimenziu fungovania slovenského jazyka v skúmanom území.

## Literatúra:

- BOLDOCKÝ, Samuel (2008): Možno očistiť naše všelijakou burinou zatarasené jazykové pole. In: V. Valentík (ed.), *Národný kalendár, r. 87*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum Kultúra, s. 92–96
- DUDOK, Miroslav (1995): Jazyková situácia a členenie slovenčiny v juhoslovanskej Vojvodine: sociolingvistické aspekty vývinu slovenčiny. *Sociolinguistica Slovaca*, 1, s. 216–226.
- DUDOK, Miroslav (2002): O prirodzenom bilingvizme. In: Jozef Štefánik (ed.), *Bilingvizmus (minulosť, prítomnosť, budúcnosť): Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvizme konanom 22. 2. 2002 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 53–61.
- DUDOK, Miroslav (2013): Jazykové vektory v diskurze preventívnej jazykovedy. In: Mária Imrichová – Jana Kesselová (ed.), *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy: Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea* [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 161–176. Cit. 25. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Imrichova1>>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária (2011): Jazyková znalosť a medzigeneračná jazyková komunikácia slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku – empirický kontext. *Človek a spoločnosť* [online], 14(3). Cit. 25. 5. 2014. Dostupné z WWW: <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2011/3/5951/>>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária (2007): Jazykovo-komunikačné správanie pracovníkov slovenských menšinových samospráv v Maďarsku. *Sociálne a politické analýzy*, 1(1), s. 102–135.
- MARIČOVÁ, Anna (2011): *O jazyku*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- MYJAVCOVÁ, Mária (2011): O klamlivých slovách. In: V. Valentík (ed.), *Národný kalendár, r. 90*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, s. 103–108.
- MYJAVCOVÁ, Mária (2013): Vžitie srbské slová v našej bežnej slovenčine. In: V. Valentík (ed.), *Národný kalendár, r. 92*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, s. 169–175.